

Twee zilveren tafelkandelaars

Guilliam Domis I (1633 Breda 1689)

Noordbrabants Museum
's-Hertogenbosch

Breda 1665. Zilver, 1178 gram, H 30,3 cm. Merken op onderrand voet: ruit in schild (meesterteken Guilliam Domis I); trembleersteek; wapen Breda (stadskeur); *B* (jaarletter 1665)
Herkomst: Parochie van de H. Maagd Maria, Bergen op Zoom

In het najaar van 2001 verwierf het Noordbrabants Museum met steun van de Vereniging Rembrandt en de Mondriaan Stichting een paar grote, rijk met bloemen en druivenranken ver-

sierde zilveren tafelkandelaars. Deze bijzonder fraaie stukken werden, zo blijkt op grond van de keurmerken en het meesterteken, in 1665 vervaardigd door de Bredase zilversmid Guilliam Domis I.

Merken op onderrand voet:
ruit in schild (meesterteken
Guilliam Domis I); trembleer-
steek; wapen Breda (stads-
keur); B (jaarletter 1665)

Kandelaars als deze zijn zeldzaam en worden niet vaak aangeboden; andere in het zuiden van de Republiek vervaardigde exemplaren zijn zelfs in het geheel niet bekend. Maar ook de manier waarop de kandelaars in de verkoop kwamen en de wijze waarop zij uiteindelijk werden verworven, waren bepaald niet alledaags.

BREDASE KANDELAARS

De stad Breda heeft in de voorbije eeuwen heel wat vakbekwame en productieve zilversmeden binnen haar muren gehad, zo bleek uit de in 2000-2001 gehouden tentoonstelling *Zilver en zilversmeden uit de Baronie van Breda* in het Breda's Museum. Onder de tentoongestelde en in de catalogus besproken objecten bevonden zich ook de thans door het Noordbrabants Museum verworven kandelaars.¹

De maker, Guilliam Domis I, werd in 1633 geboren te Breda als zoon van katholieke ouders. Vanaf 1653 was hij

in opleiding bij zilversmid Nicolaes Willemsens aan de Grote Markt te Antwerpen, waarna hij zich als zelfstandig meester in 1662 weer in zijn geboortestad vestigde. Hij was vele jaren actief als deken van het Bredase zilversmidgilde, totdat hieraan door religieuze tegenstellingen een einde kwam. Guilliam Domis I, over wie betrekkelijk veel biografische gegevens bewaard zijn gebleven, had dertien kinderen. Twee van hen volgden zijn voorbeeld en werden zilversmid. Guilliam Domis I stierf in 1689 en werd begraven in de Grote Kerk te Breda.²

Domis vervaardigde de kandelaars in 1665, drie jaar na zijn terugkeer in Breda. Hij voerde ze uit in de florale stijl van die periode. De kandelaars hebben een brede, ronde en enigszins bolle voet, fraai versierd met drijf- en graveerwerk van takken en bloemen. De voet verjongt zich tot een in aanzet gladde stam, waarboven zich een ronde knop met gegraveerd blad bevindt. Daarboven begint de getordeer-

Gezicht op de Korenmarkt
met Cleijn Engels Huijs
(met hijsbalk) te Bergen
op Zoom
Barnardus Klotz
11 juli 1671.
Tekening, 15,2 x 20,5 cm
PARTICULIERE COLLECTIE

de kolomstam, waarlangs zich een gegraveerde wijnrank met druiven omhoog slingert. De kandelaars worden aan de bovenzijde bekroond door een ronde vetvanger met brede rand.

Kandelaars van dit type waren in de tweede helft van de 17de eeuw zeer in trek en worden ook afgebeeld op schilderijen uit deze periode. Buiten de Bredase exemplaren zijn er nog slechts acht vergelijkbare Noord-Nederlandse (d.w.z. in het noorden van de Republiek vervaardigde) kandelaars bekend.³ In de kerk van het Bredase begijnhof bevinden zich drie soortgelijke stellen van Antwerpse makelij; er is gesuggereerd dat deze de Bredase zilversmid als voorbeeld gediend kunnen hebben.⁴ Het ligt evenwel voor de hand dat Domis het model al kende vanuit zijn leertijd in Antwerpen, enkele jaren tevoren.

GEBRUIKSTRAJECT

Wat deze kandelaars nog meer bijzonder maakt, is het gegeven dat hun herkomst en gebruikstraject grotendeels bekend is. De in Breda vervaardigde kandelaars blijken tot circa 1690 in het bezit te zijn geweest van twee adellijke dames uit Bergen op Zoom, jonkvrouwe Charlotte Bax

en haar dochter Judith, leden van een Brabants riddergeslacht. Charlotte was een dochter van de roemruchte legeraanvoerder Marcelis Bax, gouverneur van Bergen op Zoom van 1606 tot aan zijn dood in 1616.⁵ Zij behoorde door haar afkomst en haar familiebanden met plaatselijke regenten en opeenvolgende drossaards, gouverneurs en legeraanvoerders, tot de meest vooraanstaande inwoners van Bergen op Zoom. Zoals veel adellijke families was ook de familie Bax gedeeltelijk gereformeerd, gedeeltelijk katholiek. Charlotte en haar dochter blijken katholiek te zijn geweest en behoorden daardoor in het 17de-eeuwse Bergen op Zoom tot een religieuze minderheid.⁶

Vooralsnog zijn er weinig gegevens voorhanden over het leven van Charlotte Bax en haar dochter Judith. Zo is bijvoorbeeld niet duidelijk of Charlotte gehuwd was: ook haar dochter droeg namelijk de familienaam Bax. Hun overlijdensdata zijn echter wel bekend. De moeder overleed te Bergen op Zoom op 21 april 1690; dochter Judith stierf in dezelfde stad op 22 december 1692. Hun overlijden werd door de pastoor aangetekend in de lijst van overleden parochianen.⁷

Reconstructie van het interieur van de katholieke kerk te Bergen op Zoom in 1801

Kees Warmoeskerken naar ontwerp van de auteur 1983/1998.

Tekening, 33 x 44 cm

PARTICULIERE COLLECTIE

De dames Bax moeten zich nauw bij hun kerkelijke gemeenschap betrokken hebben gevoeld. Vermoedelijk bij de dood van de laatstlevende in december 1692, lieten zij de parochie hun twee zilveren kandelaars na. In ruil daarvoor kregen moeder en dochter een eeuwigdurend jaargetijde; na hun dood zou ten eeuwigden dage jaarlijks op hun sterfdag een mis voor hun zielenheil worden gelezen. De pastoor legde de overeenkomst vast in zijn lijst van jaargetijden: *pro animabus domicellarum Carlina Bax et Judith Bax anniversaria perpetua ob legationem duorum candelaborum argenteorum*.⁸

Op basis van de in deze periode gehanteerde tarieven voor dergelijke zielmissen mogen we aannemen dat de waarde van de twee zilveren kandelaars ten tijde van het legaat minimaal 100 gulden heeft bedragen: een aanzienlijk bedrag. Gelet op hun gewicht in zilver zal de waarde vermoedelijk echter tenminste het dubbele zijn geweest.⁹ De namen van de schenksters werden dan ook keurig in de kalender van de jaargetijden genoteerd en de opeenvolgende pastoors hielden zich nauwgezet aan hun verplichtingen: op 21 april werd een mis voor Charlotte gelezen, op 22 december voor dochter Judith.¹⁰

De zilveren kandelaars kwamen na de dood van de schenksters op het altaar van de schuilkerk te staan. Hun aanwezigheid te Bergen op Zoom is goed gedocumenteerd: de kandelaars komen voor in alle opeenvolgende kerkinventarissen, te beginnen met de vroegste, uit 1743 daterende lijst. Uit de inventarislijst van 1854 blijkt dat ze toen inmiddels van een houten voet waren voorzien.¹¹ Waarschijnlijk had deze aanpassing tot doel de kandelaars beter zichtbaar te maken voor het kerkvolk. De zwarte houten voeten zijn overigens bij een restauratie in 2000 weer verwijderd.

De rijk bewerkte zilveren kandelaars waren en bleven de meest kostbare exemplaren waarover de parochie beschikte, reden om ze ruim drie eeuwen lang een prominente plaats in de opeenvolgende kerkgebouwen te geven. Van circa 1692 tot 1704 sierden ze het altaar van de huiskerk in het Cleijn Engels Huijs, van 1704 tot 1829 het hoogaltaar in de schuurkerk aan de Korenmarkt. Van 1829 tot 1986 deden de kandelaars dienst in de aan de H. Maagd gewijde kerk aan de Grote Markt, waar ze uiteindelijk geen permanente plaats meer hadden, maar alleen nog bij zeer bijzondere gelegenheden werden gebruikt.

VERKOOP KERKELIJK KUNSTBEZIT

In 1986 verruilde de parochie de uit 1829 daterende Waterstaatskerk aan de noordzijde van de Grote Markt voor de tegenoverliggende Gertrudiskerk, de uit de Middeleeuwen daterende en recent ingrijpend gerestaureerde stadskerk. Het kerkmeubilair en de liturgische voorwerpen, voor een belangrijk deel nog afkomstig uit de vroegere schuil-

kerken, verhuisden mee. Vanwege hun kwetsbaarheid en hun grote waarde werden de uit 1665 daterende kandelaars echter niet meer opgesteld.

De Gertrudiskerk is een vanuit bouwkundig en (kunst)-historisch oogpunt bijzonder interessant monument en geniet de laatste jaren dan ook grote belangstelling. Om deze belangstelling nog verder te stimuleren, wordt gestreefd naar een permanente opstelling van bijzondere liturgische objecten in een zogenoemde schatkamer. Ter realisatie van dit voornemen, besloot het kerkbestuur tot verkoop van de uit 1665 daterende zilveren kandelaars. Daarbij gaven de geringe gebruiksmogelijkheden en het naar het oordeel van het kerkbestuur profane karakter van de kandelaars de doorslag. De diocesane commissie voor kerkelijk kunstbezit van het bisdom Breda verleende toestemming voor deze verkoop. Nadat de kandelaars tevergeefs aan enkele West-Brabantse musea waren aangeboden, bood het kerkbestuur de kandelaars ter verkoop aan bij het veilinghuis Sotheby's.¹²

De kans dat de kandelaars voor een zeer hoog bedrag naar een buitenlandse koper zouden gaan, was heel reëel. Dit soort imposante stukken blijkt zeer in trek bij vermogende verzamelaars. Het Noordbrabants Museum oordeelde echter dat deze vanuit historisch en kunsthistorisch opzicht zo belangwekkende stukken voor het Nederlandse openbare kunstbezit bewaard dienen te blijven, uiteraard bij voorkeur in de eigen provincie. Het museum streeft reeds vele jaren naar de verwerving van representatieve voorbeelden van zilver uit de Brabantse steden. In het verleden werden diverse fraaie stukken verworven, met name objecten uit 's-Hertogenbosch, Breda, Oosterhout en Boxmeer. In de vaste presentatie van het Noordbrabants Museum wordt nadrukkelijk aandacht besteed aan de uiteenlopende uitingen van de Brabantse zilversmeedkunst. Binnen deze presentatie zouden de in Breda vervaardigde kandelaars – door hun fraaie vormgeving, het rijke drijfwerk en het opvallende formaat, maar tevens door hun historische achtergrond – dan ook een belangrijke plaats innemen.

Na langdurige en intensieve onderhandelingen, waarbij behalve museum, kerkbestuur en veilinghuis, ook de Vereniging Rembrandt en het bisdom Breda betrokken waren, zijn de kandelaars teruggetrokken van de veiling en vervolgens aangekocht door het Noordbrabants Museum. Dat gebeurde met steun van de Vereniging Rembrandt en de Mondriaan Stichting, die beide overtuigd waren van de grote cultuurhistorische betekenis van deze objecten. Hun inzet en financiële steun hebben ertoe bijgedragen dat deze uitzonderlijke kandelaars voor het Nederlandse én Brabantse patrimonium bewaard zijn gebleven ♦

Charles de Mooij

Noten

1. J.-P. van Rijen, *Zilver en zilvermeden uit de Baronie van Breda*, (tent. cat. Breda's Museum) Breda 2000, p. 77, nr. 14.
2. *Ibidem*, pp. 257-258.
3. Amsterdam (Sotheby's) 7 mei 2001, nr. 268.
4. Van Rijen, *op. cit.*, p. 77, nr. 14.
5. J. Basellius, *Historisch-verhael inhoudende Sekere notable exploiton van Oorloge in de Nederlanden, sedert het oprichten van de Companien der Heeren Gouverneurs ende Ritmeesteren van Paulus ende Marcellis Bax*, Breda, Isaac Schilders 1615; Gemeentearchief Bergen op Zoom (GABoZ), Notariële Archieven, inv.nr. 337, akte 25 november 1693; met dank aan Rochus van den Bergh.
6. Over de kerkelijke situatie en het parochieleven te Bergen op Zoom: Ch. de Mooij, *Geloof kan bergen verzetten. Reformatie en katholieke herleving te Bergen op Zoom, 1577-1795*. Hilversum (diss.) 1998.
7. GABoZ, Doop-, Trouw- en Begraafregisters Bergen op Zoom (DTB-B), inv.nr. 1, lijst van overledenen.
8. *Ibidem*, lijst van jaargetijden; De Mooij, *op. cit.*, 549.
9. Vgl. H.E. van Gelder, *De Nederlandse munten*, Utrecht/Antwerpen 1980 (7de druk), pp. 216-235.
10. GABoZ, DTB-B, inv.nr. 1, lijst van jaargetijden.
11. GABoZ, Archief van de Parochie van de H. Maagd Maria Tenhemelopneming, inv.nr. 174, iv.8
12. Amsterdam (Sotheby's) 7 mei 2001, nr. 268.